

ОЛЬГА КУЦЕНКО,

професорка, докторка соціологічних наук, головна наукова співробітниця, Інститут соціології Національної академії наук України (01021, Україна, Київ, вул. Шовковична, 12); стипендіатка дослідницької програми імені Філіппа Шварца (Фонд Александра фон Гумбольдта), Технічний університет Берліна (Берлін, Німеччина)

OLGA KUTSENKO,

Professor, Doctor of Sciences (Sociology), Principal Research Fellow, Institute of Sociology, National Academy of Science of Ukraine (12, Shovkovichna St., Kyiv, Ukraine, 01021); Philipp Schwartz Fellow (Alexander von Humboldt Foundation), Technical University Berlin (Berlin, Germany)

olga.kutsenko.ua28@gmail.com; olga.kutsenko@tu-berlin.de

https://orcid.org/0000-0001-9921-0654

Scopus ID: 55824755400

Руйнування меж: як війна переозначає соціологів і соціологію (досвід України)¹

Вступ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну поставило українське суспільство на межу фізичного виживання та водночас спричинило глибоку трансформацію наукового середовища. Для української соціології ця війна виявилася не лише об'єктом дослідження, а й екзистенційним викликом, який охопив усі рівні функціонування дисципліни — від фізичної безпеки дослідників до епістемологічних засад виробництва знання. Якщо за умов миру соціологія могла зберігати академічну дистанцію щодо об'єкта аналізу, то за умов війни ця межа радикально стирається: дослідник стає безпосереднім свідком, учасником і часто — ціллю воєнного насильства. Це змушує нас — у дусі рефлексійної соціології П'єра Бурдьє (Bourdieu, 1984; 2003) — поставити фундаментальне запитання: що відбувається із соціологією, коли війна перестає бути зовнішньою подією

¹ Стаття підготовлена за пропозицією виконавчого комітету Французької соціологічної асоціації та дякуючи стипендії Фонду Александра фон Гумбольдта (Німеччина).

Авторка висловлює вдячність анонімним рецензентам за вдумливі та слушні коментарі, які допомогли авторці більш точно сформулювати деякі принципові ідеї та вдосконалити текст статті.

і стає всеохопним контекстом її існування? Як ця гранична криза трансформує умови виробництва знання та переозначає саму ідентичність соціолога?

До 2022 року українська соціологія еволюціонувала шляхом поступового подолання пострадянської ізоляції та дедалі глибокої інтеграції у глобальні наукові дискурси. Однак війна стала точкою біфуркації, що потребувала негайної переоцінки теоретичних засад, методологій та суспільної ролі дисципліни. Соціологи, які ще донедавна позиціювали себе як аналітичні спостерігачі соціальних процесів, виявилися втягнутими до них як безпосередні учасники. Це радикальне злиття професійної ролі та особистого досвіду змусило спільноту переглянути свої теоретичні засади та методологічний інструментарій.

У цій статті ми стверджуємо, що сучасна українська соціологія функціонує в умовах триєдиної кризи, що проявляється у:

(1) боротьбі за збереження наукової автономії в умовах всеохопної мобілізації;

(2) неминучому втягуванні знання у владні відносини;

(3) епістемологічному імперативі деколоніального спротиву.

Розгляд цих напружень дає змогу критично проаналізувати логіку адаптації дисципліни до екстремального середовища та природу того знання, яке вона продукує.

Для концептуалізації цього становища ми спираємось на три взаємопов'язані теоретичні підходи. По-перше, соціологія науки П'єра Бурдьє (Bourdieu, 2003) дає підстави розглядати війну як вторгнення зовнішніх політичних ідеологічних чинників у наукове поле, що загрожує його автономії та внутрішнім нормам. У відповідь на це соціолог змушений балансувати між вірністю науковому етосу (об'єктивність, критична дистанція) і громадянським обов'язком. По-друге, ця боротьба за автономію знання нерозривно пов'язана з фукоянською проблематикою влади/знання (Foucault, 1972): за воєнних умов знання не може бути нейтральним — воно набуває статусу ресурсу мобілізації, інструменту документування злочинів і засобу протидії дезінформації. По-третє, поточна війна має глибокий постколоніальний вимір: Росія постає як імперська сила, а кожен акт соціологічного висловлювання — як жест епістемічного опору, ствердження права на самопредставлення та деколонізацію (Bhambra, 2014; Said, 1978).

На перетині цих трьох векторів — боротьби за автономію (Бурдьє), вплетаності у владні відносини (Фуко) та деколоніального спротиву (Бхамбра, Саїд) — виникає нове явище: *гібридне соціологічне знання*¹. Воно формується в напрузі між науковою строгістю, етичною відповідальністю та публічною залученістю.

¹ Концепція гібридного виробництва знання набуває дедалі більшої аналітичної ваги в сучасних дослідженнях, особливо в контекстах, що позначені епістемічною складністю, політичною конфліктністю та розмиванням меж між академічним і прикладним знанням. Сведлоу (Swedlow, 2007) наголошує, що гібридні форми експертизи виникають тоді, коли актори — зазвичай в умовах невизначеності — поєднують нормативні зобов'язання з емпіричною строгістю. У схожому напрямі Джазаноф (Jasanoff, 2012) досліджує «співвиробництво» знання і соціального порядку, підкреслюючи взаємопроникнення наукового мислення з політичними, культурними та інституційними динаміками. Такі підходи пропонують плідну рамку

Історична траєкторія української соціології значною мірою зумовила гостроту цих дилем. Ще з XIX століття, від Драгоманова і, пізніше, Грушевського, в українському інтелектуальному полі утверджується традиція «залученої» соціології — пов'язаної з громадянським активізмом і боротьбою за самовизначення (Степаненко, Батаєва, 2023; Kutsenko, Babenko, 2024). У незалежній Україні ця традиція продовжилася в симбіозі академічного і прикладного секторів. Війна зробила цю взаємодію не лише актуальною, а й критично необхідною для виживання і розвитку дисципліни. Повномасштабне вторгнення 2022 року стало не лише інтелектуальним шоком, а й фізичною загрозою для науковців. У цих екстремальних умовах історично вкорінені риси української соціології набули нового звучання, а теоретичні напруження — конкретної практичної форми.

Щоб перетворити окреслені вище дилеми — між автономією науки, вплетаністю у владні відносини та деколоніальним імперативом — на послідовну дослідницьку програму, необхідно розмістити український випадок у ширшому полі соціології війни. Йдеться не лише про історичні прецеденти інтелектуальної участі під час воєн, а й про сучасні теоретико-методологічні зсуви: від нормативних полемік до інституційного, поведінкового та медіа-аналітичного вимірів. Така картографія канонів і нових підходів задає координати нашого подальшого аналізу, допомагаючи поєднати національну рамку стійкості з мультискалярною оптикою потоків і мереж знання. Власне цьому присвячено наступний підрозділ, в якому ми узагальнюємо стан досліджень і визначаємо концептуальні опори, на яких далі вибудовуватиметься основна частина статті.

Соціологія і війни: канони, зсуви, сучасні рамки

Попри те, що війна є тотальним соціальним фактом, тривалий час саме соціологія рідше, ніж міжнародні відносини чи військові студії, ставала «першим адресатом» суспільного запиту на пояснення воєнних процесів. Що насправді можуть і мають робити соціологи у воєнний час? Для кого і з якою метою є корисною соціологія?

Класичні відповіді народжувалися у зіткненні з конкретними війнами й довкола дилеми «доброї відстані» між громадянським залученням та вимогами наукової об'єктивності. За років Першої світової війни багато класиків — і в Німеччині, і за її межами — вступали в полеміку про легітимність насильства, національну мобілізацію та «мораль війни». Видатний український соціолог Сергій Макеєв реконструює ці дискусії, показуючи, як ключові постаті німецької та світової соціології інтелектуально супроводжували війну (Макеєв, 2023;

для розуміння того, як соціологічне дослідження адаптується до умов кризи — особливо тоді, коли автономію дисципліни підважує етична терміновість та практична залученість. Значний внесок у цю дискусію робить і Майкл Буравой завдяки концепції публічної соціології, яка акцентує увагу на етичному імперативі виробництва знання. Зокрема, він стверджує, що поділ на професійну, критичну, публічну та політичну соціологію може — і має — ставати більш прозорим, коли науковці залучені до трансформаційних соціальних процесів (Burawoy, 2005). Сукупно ці теоретичні підходи увиразнюють рефлексійний та ситуативний характер *гібридного знання*, де академічна праця є невіддільною від громадянської відповідальності — особливо в суспільствах, що перебувають під екзистенційною загрозою.

2022a). Окремо він аналізує, як Вернер Зомбарт у своєрідній «апологетиці культури» фактично перетворював її на апологетику війни (Макеєв, 2023).

За Першої світової *Еміль Дюркгайм* — виходець із Лотарингії, дитинство якого позначене німецькою окупацією, — публічно аналізує ідеології, що роблять війну «нормою політики», критикуючи тройкеанське отождіння права із силою¹ (Durkheim, 1915). В той же час *Макс Вебер*, навпаки, на початку війни публічно виявляє національну підтримку, підкреслюючи моральну вищість «солдата держави» та легітимність сили держави як «остаточної цінності» політичної волі. Водночас Вебер поєднує такий національно-державний «реалізм» із застереженнями щодо порушення міжнародного права та ризику ескалації (див.: Bafoil, 2016). Як зауважує Д. Бафуа, попри відсутність антисемітизму й пангерманізму «у тройкеанському сенсі», у Вебера зберігається культурницька зарозумілість і національна «етика держави» (Bafoil, 2016). Ці траєкторії — «універсалізм» й мобілізаційна полеміка Дюркгайма та «державницький реалізм» Вебера — досі задають етичні рамки для академічної позиційності. Ці праці дають змогу побачити, як інтелектуальні традиції модерності співпричетні до нормалізації насильства і як у кризових точках «наука про суспільство» зливається з політичною публіцистикою.

Друга світова війна відкрила інший — прикладний вимір: становлення опитувань громадської думки як інструменту демократичного врядування під час війни. Симптоматичною для цього епізоду є стаття Джорджа Гелапа “*How important is public opinion in time of war?*” 1942 року публікації — передрук з коментарем читайте в журналі «Соціологія:ТММ» (Gallup, 2022). Стаття засвідчує, що за умов тотальної мобілізації соціологічні дані виконують не лише пізнавальну, а й нормативно-управлінську функцію: допомагають балансувати між безпекою, свободами та легітимністю політики, вбудовуючи «голос суспільства» у процес ухвалення рішень.

Інший тип ситуації демонструють П'єр Бурдьє та Абдельмалек Саяд² у війні за незалежність Алжиру: вмонтоване польове знання, вироблене під наглядом армії й під ризиком насильницької смерті, зосереджене на дезінтеграції спільнот, примусових переселеннях та класово-колоніальних розломах (Bourdieu, 1962; Bourdieu, Sayad, 2020). Їхній досвід кристалізує поняття *позиційності* й

¹ В період Першої світової війни Е. Дюркгайм працював у «Комітеті з вивчень і документів про війну» та публікував брошури для підняття морального духу і для розбору ідеології ворога. Його найвідоміший текст — *L'Allemagne au-dessus de tout. La mentalité allemande et la guerre* (Durkheim, 1915) — був відповіддю на «Маніфест 93» німецьких інтелектуалів і критикою філософської логіки Генріха фон Тройчке, за якою право редукується до сили й війна стає самою суттю політики. Це не просто патріотична публіцистика: Дюркгайм демонструє соціальну динаміку, що веде до війни, виводячи її з певної політичної ідеології, а не «вродженої войовничості» (Karsenti, 2018). Коментатори ув'язують цей текст Дюркгайма із його антиімперіалізмом та з особистою травмою — загибеллю сина у 1915 році.

² П. Бурдьє був призваний до війська й опинився в адміністративному апараті колоніальної влади в Алжирі, де зібрав матеріали, які стали підмурком його праць початку 1960-х (Bourdieu, 1961). Залишившись викладати в Алжирському університеті, він разом із А. Саядом та студентами під наглядом армії провів польові дослідження вимушено переселених селян і міського пролетаріату (Bourdieu, Sayad, 2020).

гібридного знання: дослідження, вмонтоване в політреальність війни, що водночас вимагає етичної пильності, критичної дистанції та відповідальності перед досліджуваними.

Ці чотири «модуси» — (а) публічна полеміка й мобілізація ресурсів науки (*Дюркгайм*), (б) національно-державний реалізм і тривога за правопорядок (*Вебер*), (в) опитування громадської думки як інструмент демократичного врядування під час війни (*Гелан*), (г) вмонтоване польове знання з високими етичними ставками (*Бурд'є, Саяд*) — резонують із сучасними студіями воєн.

Історично соціологія то зближувалася з воєнною тематикою, то віддалялася від неї. Сучасне відродження «соціології війни» пов'язане з історико-порівняльною традицією (Malešević, 2017; Mann, 2005) і з критикою дисциплінарного «приглушення війни» в повоєнній соціології. Нові студії пропонують дивитися на війну не як на виняток, а як на **структурну силу**, що переплавляє інституції, суб'єктності та знаки повсякденності. Важливо, що в недавніх інтернаціональних дискусіях¹ війна постає не лише як «політика іншими засобами», а й як **режим буття суспільства**, де кордони між миром/війною, державою/суспільством, правдою/пропагандою постійно розмиваються; тому без соціології — з її чутливістю до інституцій, практик, емоційних режимів та (не)видимих нерівностей — ці зсуви залишаються недоосмисленими.

Починаючи з 1990-х соціологія війни комбінує макропояснення «нових воєн» (Kaldor, 2012) з мікромеханіками участі та насильства (Petersen, 2002; Kalyvas, 2006) та аналізом етнічних чисток і націоналізму (Mann, 2005; Brubaker, 1996). Для Балканських війн — від Югославії до Боснії — важливого значення набули (як порівняльний синтези, так і мікро-етнографії (Bringa, 1995). Сирійський конфлікт повернув у центр соціологічно-антропологічний аналіз ідеології, символічної влади й повсякденної дисципліни за умов авторитаризму (Wedeen, 1999; 2019), а також дав великі корпуси усних історій, що фіксують афекти війни й травму вимушеного переселення (Pearlman, 2017). Ізраїльський корпус соціологічного знання поєднує соціально-психологічну теорію затяжних конфліктів із соціологією мілітаризму та цивільно-військових відносин (Bar-Tal, 2013; Levy, 2012). Ці праці пояснюють, як колективні наративи, ієрархії «оплакуваності» та інституційні режими безпеки структурно змінюють межі «нормального» в демократичних суспільствах під загрозою війни.

Східноазійська оптика додає вимір культурної травми, пам'яті поразки та міжпоколінних режимів відповідальності: японська дискусія про «культуру поразки» (Hashimoto, 2015) та в'єтнамські «привиди війни» (Kwon, 2008) показують, як довгі тіні війни формують публічну мораль і політику пам'яті. Такі студії важливі для порівнянь із європейськими кейсами, де процеси пам'ятання/забування безпосередньо впливають на радикалізаційні траєкторії.

Підсумовуючи сучасний «стан мистецтва» щодо соціології війни, виокремимо такі пізнавальні рамки:

¹ Зокрема, на численних сесіях дослідницького комітету RC01, що відбулися під час V Форуму соціології, зорганізованого Міжнародною соціологічною асоціацією в м. Рабат (Марокко) 6–11 липня 2025 року.

(1) єднання макропояснень нових режимів насильства з мікромеханізмами залучення;

(2) увага до інституцій та громадянсько-військових відносин у тривалих конфліктах;

(3) аналіз символічних/емоційних режимів і медіа-екологій, що нормалізують війну або кидають їх виклик;

(4) компаративні студії пам'яті та травми, які показують, як минулі війни структурно вмонтовані у теперішню політику.

У цих рамках доречно розглядати досвід української соціології періоду повномасштабної війни як «лабораторії» переформатування кордонів між науковою автономією, етикою турботи та публічним обов'язком соціологів.

Подальший аналіз у статті буде зосереджено на тому, як таке переформатування відбувається, а саме: як ключові дилеми гібридного знання проявляються у трьох взаємопов'язаних вимірах: інституційному виживанні, методологічній адаптації та змінах у тематичних орієнтирах соціологічних досліджень за умов війни.

Інституційне виживання та трансформація під тиском екзистенційної загрози

Першим і найвідчутнішим виміром кризи, спричиненої війною, стала загроза самому фізичному та організаційному існуванню української соціології. У цьому контексті дилема «гібридного знання» проявилася з особливою гостротою: академічна діяльність перестала бути автономною сферою і виявилася глибоко вплетеною в логіку виживання, солідарності та екстреної реакції на катастрофу. Попри драматичні втрати, соціологічна спільнота продемонструвала різьбучу адаптивність: дослідницька активність була відновлена в короткі строки¹, активізувалися професійні мережі, а форми співпраці — зокрема міжнародні — зазнали істотного переосмислення. Однак це виживання має не лише героїчний, а й проблемний вимір — воно супроводжується перерозподілом центрів впливу, нерівністю доступу до ресурсів і загрозами інструменталізації науки.

Релокація та «мережевість» інституцій: нова конфігурація інституційного поля

З початком повномасштабного вторгнення російські удари по містах і університетських кампусах зруйнували не лише матеріальні інфраструктури, а й сталі уявлення про наукову інституцію як просторово фіксовану одиницю. Потужні академічні центри, такі як Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, університети та соціологічні кафедри в Сумах, Чернігові, Херсоні

¹ Наприклад, соціологічна група «Рейтинг» провела перше загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни» (Рейтинг, 2022) вже 26–27 лютого 2022 року. Це дослідження згодом перетворилося на лонгітюдний моніторинговий проєкт.

зазнали значних руйнувань, тоді як інші були знищені, як-от Маріупольський державний університет включно з його кафедрою соціології, який був практично повністю зруйнований під час облоги Маріуполя. Пізніше Маріупольський університет як фізична та організаційна одиниця за підтримки МОН України був переміщений до Києва, де частково відновив свою роботу.

Доля цих та інших академічних осередків змусила спільноту переосмислити саму ідею «інституції»: вона перестала бути прив'язаною до фізичної будівлі. Наукові інституції трансформувалися в децентралізовані, розподілені мережі, які функціують значною мірою в цифровому середовищі. Така «мережевість» стала не лише технічним рішенням, а й формою інституційної гнучкості, здатної зберігати академічну пам'ять і відтворювати школи всупереч фізичній деструкції.

У цьому новому режимі існування наука опинилася в ситуації граничної мобільності: географічної, комунікаційної, концептуальної. Але водночас ця мобільність не є цілком симетричною — вона поглиблює нерівності між центрами й периферіями, між тими, хто має доступ до міжнародної підтримки, й тими, хто працює за умов ресурсної депривації. Це вимагає критичного погляду на те, якою ціною забезпечується інституційна стійкість.

Академічні інституції як гуманітарні хаби: між академією і громадянським суспільством

З початком повномасштабної війни й масової вимушеної міграції університетські кампуси та гуртожитки, зокрема в центральних та західних регіонах, перетворилися на прихистки для внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, Український католицький університет у Львові або Ужгородський національний університет стали одними з центрів прийому біженців, де викладачі-соціологи та студенти застосовували свої знання для організації соціальної допомоги, логістики та психологічної підтримки.

У відповідь на загрозу розпаду професійної спільноти Соціологічна асоціація України виступила не лише як академічна платформа, а й як вузол солідарності. Її діяльність набула гібридного характеру і стала ілюстрацією того, як формальні інституції набувають функцій громадянського суспільства: паралельно з організацією наукових конференцій і шкіл для молодих соціологів, які часто відбувалися під звуки повітряних тривог і стали символом стійкості галузі, САУ займалася збиранням коштів для постраждалих колег, наданням психологічної підтримки та координацією з міжнародними партнерами. Проте ця «гуманітаризація» академічної функції також потребує осмислення: чи не втрачає наука свою автономію, коли виконує невласливі їй соціальні ролі?

Стирання меж між академічною теорією та соціальною практикою

Війна не просто розмила межу між академією та прикладною соціологією — вона де-факто примусила соціологів діяти як громадян, волонтерів, свідків і ко-

мунікаторів. Це породило потужний рух «залученої соціології» (Costas et al., 2024), який водночас став етичним викликом: як зберігати професійну доброчесність і критичну дистанцію, коли межа між дослідженням і активізмом майже зникла?

Цей зсув до «залученої соціології» ми бачимо у кількох аспектах.

По-перше, дослідницький фокус змістився у бік тем війни, безпеки, солідарності, суспільної стійкості, міграції, травми та колективної пам'яті. Практично всі провідні соціологічні центри долучилися до аналізу трансформацій, спричинених війною. Показовими прикладами є такі соціологічні дослідницькі центри, як Інститут соціології НАН України, Соціологічна група «Рейтинг», Київський Міжнародний інститут соціології, соціологічна група Центру Разумкова, Info Sapience та інші. Зокрема аналітичні матеріали цих центрів за результатами регулярних соціологічних досліджень, а також щорічні колективні монографії ІС НАНУ стали ключовими джерелами для розуміння соціальної динаміки в умовах екзистенційних викликів.

По-друге, дилема «гібридного знання» яскраво проявилася в тому, як соціологи перепрофілювали свої професійні навички щодо завдань виживання та взаємодопомоги. Багато українських соціологів із перших днів вторгнення почали застосовувати свої професійні вміння для проведення глибоких інтерв'ю для документування свідчень про воєнні злочини та досвід цивільного населення (біженців, волонтерів та інших свідків війни), розглядаючи це як свій громадянський та професійний обов'язок. Ця діяльність часто виходила за межі формальних дослідницьких планів, втілюючись в актах громадянського свідчення, де академічна практика стала інструментом збереження пам'яті та майбутнього правосуддя.

Так, одним із найбільш показових прикладів став проєкт усної історії «24.02.22, 5 ранку: Свідчення з війни» Центру міської історії у Львові, який реалізується з перших днів повномасштабного вторгнення істориками, соціологами й антропологами (<https://www.lvivcenter.org/researches/oral-testimonies-from-the-war/>). Цей проєкт було ініційовано не як планове академічне дослідження, а як термінову реакцію на історичні події, що розгорталися в реальному часі. Головною метою було не тестування гіпотез, а збирання та архівування свідчень для майбутніх дослідників, журналістів та для суспільства в цілому. Це — пряма реалізація ідеї академічної практики як інструменту збереження пам'яті.

Українські соціологи та дослідницькі центри почали тісно співпрацювати з правозахисними організаціями, які займаються документуванням воєнних злочинів. Так, соціологи Харківського інституту соціальних досліджень (ХІСД — <https://khisr.kharkov.ua/news/>) допомагають Харківській правозахисній групі та правозахисній організації *Truth Hounds* в методологічному забезпеченні досліджень із прав людини, моніторингу незаконного насильства, аналізі потреб уразливих груп, проведенні інтерв'ю з травмованими свідками. Навички соціологів тут використовуються переважно для збирання доказів, що відповідатимуть стандартам міжнародних судів.

Українські центри із соціологічних досліджень і опитувань громадської думки, як-от Київський міжнародний інститут соціології (<https://kiis.com.ua/>),

Соціологічна група «Рейтинг» (<https://ratinggroup.ua/archive/>), соціологічна група Центру Разумкова (<https://razumkov.org.ua/>), паралельно з проведенням різноманітних соціологічних досліджень часто долучаються до таких проєктів, де їхня академічна експертиза є критично важливою для накопичення доказової бази, слугує безпосередній меті досягнення правосуддя та стратегії відновлення України.

По-третє, відбулося посилення публічної ролі соціологів як виробників «даних і знання, що чинять опір». Продуктивний синтез академічної теорії та соціальної практики став яскравим прикладом «гібридного знання», де реальні дані слугують основою для фундаментальних узагальнень (Головаха, Makeєв, 2022; 2023; Головаха, Дембіцький, 2024; Паніотто, Грушецький, 2025). В умовах інформаційної війни соціологічні опитування, аналітичні звіти, соціологічні публікації та експертні виступи стали не просто інструментами знання, а засобами боротьби за епістемологічну реальність та протидії фейкам. Соціологи дедалі частіше виступають у ролі «перекладачів» складного соціального знання для широкої аудиторії; згадаймо, наприклад, численні публічні інтерв'ю Євгена Головахи (<https://isnasu.org.ua/>) та публікації на порталі САУ (<https://sau.in.ua/>). Це дає соціології шанс оновити свій публічний мандат, але водночас створює небезпеку бути втягнутою у політичні наративи, бо межа між опором і лояльністю є тонкою й мінливою.

В українському контексті публічна роль соціологів набуває конкретного інституційного виміру і через участь у розвитку деліберативної демократії — форматів «міні-публік» (громадські асамблеї, деліберативні форуми), де репрезентативно дібрані мешканці працюють зі збалансованими матеріалами та формують обґрунтовані рекомендації для політики. Нормативне ядро таких процесів — включеність, інформованість, рівність голосів і публічне обґрунтування позицій; практична мета — зменшення поляризації, співтворення і підвищення легітимності управлінських рішень. У цій логіці реалізують свої деліберативно-орієнтовані проєкти, зокрема, дослідники аналітичного центру CEDOS (<https://cedos.org.ua/researches/topic/democracy/>). Інший приклад — проєкт *BRIDGE* (*Building Resilient Innovations in Democracy, Governance and Excellence*; <https://bridge.kse.ua/en#about>), який здійснюють соціологи й політологи Київської школи економіки у партнерстві з іноземними колегами за підтримки Європейського Союзу. Ключовим інструментом цього проєкту стали громадські асамблеї, що формують «нові публіки» навколо конкретних проблем громади. Соціологи виконують подвійні функції: методологічну (відбір, підготовка інформаційних пакетів, модерація, етичний супровід) і аналітичну (вимірювання «до/після» громадянської ефективності, довіри, готовності до співпраці; відстеження впровадження рекомендацій). Це втілює модель «гібридного знання»: дані не лише описують реальність, а й підсилюють спроможність спільнот діяти та звужують простір для дезінформації. Водночас ризики токенізму та «захоплення порядку денного» зменшуються завдяки прозорому добору учасників, незалежній модерації та публічності матеріалів.

Нарешті, в українській соціології відбулося достатньо глибоке переосмислення етики соціологічної праці. Перед соціологами постали нові дилеми: чи

етично проводити опитування в зонах бойових дій? Як відповідально досліджувати травматичний досвід? Де проходить межа між дослідженням та активізмом? (Sereda, Mikheieva, 2025; Paniotto, 2024; Volosevych, 2024). У воєнний час від соціолога часто вимагається бути не лише дослідником, а й свідком, учасником, посередником. Це змінює професійну ідентичність, породжуючи постать «дослідника-свідка» — науковця, глибоко зануреного в досліджувану реальність і водночас здатного зберігати критичну дистанцію.

Між тим, активна участь соціологів у волонтерських ініціативах, попри її очевидну суспільну цінність, має і зворотний бік — вона зміщує фокус із рефлексійного аналізу на практичну участь. За таких умов виникає ризик поступового розмивання меж між соціологічною аналітикою та операційною діяльністю. Це ставить перед фаховою спільнотою складне запитання: як зберегти автономію критичного знання, коли саме залучення до допомоги стає етичним імперативом? Така ситуація вимагає постійної теоретичної рефлексії, щоб соціолог не зводився до ролі «корисного інженера» соціального реагування, втрачаючи здатність до глибинного осмислення процесів, у яких він/вона бере участь.

Міжнародна солідарність та асиметрії епістемічного простору

Безпрецедентна підтримка з боку глобальної академії (*Science for Ukraine*, стипендії, гранти) стала ресурсом виживання і розвитку для багатьох дослідників, але водночас актуалізувала епістемологічний розрив між «тими, хто залишився», і «тими, хто виїхав». Доступ до безпечного середовища і фінансування за кордоном супроводжується ризиком втрати «відчуття поля», тоді як дослідники всередині країни часто обмежені в доступі до інфраструктури, але зберігають емпіричну близькість. Також перебування в епіцентрі подій і довготривала травматизація можуть звужувати пізнавальні горизонти й посилювати небезпеку «тунельного бачення». Цей розрив порушує питання про справедливість у глобальному обігу знання і ризик епістемічного екстрактивізму.

Війна оголила не лише силу, а й структурні вразливості української соціології: хронічне недофінансування, залежність від міжнародних грантів, нестабільну інституціоналізацію в університетах і відчутну втрату кадрів. Значна частина дослідників тимчасово або назавжди виїхала за кордон, що несе ризики для інтелектуальної згуртованості та життєздатності академічних шкіл в Україні.

Водночас умови війни породили новий ресурс: транскордонні дослідницькі мережі, ґрунтовані на солідарності та спільному досвіді екзистенційного виклику. Українські соціологи за кордоном часто стають містками між українською та глобальною академією, сприяючи інтернаціоналізації знання про війну та українське суспільство.

Соціологічні знання в основі волонтерських рухів

Соціологічні знання, навіть якщо вони не завжди були формалізовані у вигляді дипломів соціолога, стали практичним підґрунтям для розбудови ефек-

тивних мереж взаємодопомоги. Як показує аналіз волонтерських ініціатив¹, ядром волонтерських рухів часто виявлялися представники так званого громадянського середнього класу — люди з вищою освітою, з досвідом у соціальній сфері, підприємці, менеджери, фахівці з креативних та IT-індустрій. Розуміння соціальних мереж, групової динаміки та потреб різних спільнот, притаманне соціологам, допомогло їм створювати ефективні мережі взаємодопомоги, що фактично заміщували собою державні інституції в умовах кризи. Одним з яскравих прикладів можна вважати діяльність фонду *SavED* (<https://saved.foundation/programs?tab=finished>), в основу волонтерських ініціатив якого були покладені професійні знання про потреби та структуру освітньої системи. Розуміння проблем учителів, освітніх втрат та потреб громад дало змогу фонду не просто надавати гуманітарну допомогу, а й створювати системні рішення, як-от відновлення шкіл та облаштування освітніх хабів. Це — пряме застосування експертних знань у соціальній сфері для розв'язання кризових проблем.

У багатьох випадках, особливо в перші місяці вторгнення, волонтерські рухи виникали стихійно, але їхня ефективність залежала від здатності організаторів застосовувати навички, що є одними з головних для соціологів:

- визначати ключових акторів у громаді, вибудовувати горизонтальні зв'язки та створювати мережі довіри, що потребує аналізу соціальних мереж;
- оцінювати потреби спільнот, оперативно збирати інформацію про те, що саме потрібно різним групам населення (ліки, їжа, евакуація), і розподіляти ресурси відповідно до пріоритетів;
- управляти груповою динамікою, організовувати роботу сотень волонтерів, розподіляючи ролі та підтримуючи мотивацію в екстремальних умовах.

Влучними прикладами можуть бути діяльність ініціатив *Repair Together*, організованого молоддю з креативної сфери, або *Штаб Євгена Клопотенка* у Львові. Вища освіта та професійний досвід авторів та виконавців цих ініціатив дали їм не лише конкретні знання (з логістики, комунікацій, управління проектами), а й розвинули соціально чутливе аналітичне мислення — здатність бачити соціальну проблему системно, знаходити нестандартні рішення та мобілізувати ресурси. Саме це дало їм змогу створювати ефективні мережі взаємодопомоги, а не просто хаотично роздавати допомогу.

Ці приклади свідчать, що соціологічні знання — формалізовані (як у організаторки *SavED*) чи прикладні (як у численних низових ініціативах) — стали критично важливим ресурсом. Вони допомогли волонтерським рухам швидко самоорганізуватися, ефективно розподіляти ресурси та виконувати функції держави за умов кризи, тим самим забезпечуючи соціальну стійкість українського суспільства.

Таким чином, інституційне виживання української соціології — це не просто збереження структур, а їхня динамічна перебудова, у якій наукова логіка постійно переплітається з етикою, практиками солідарності, громадянською відповідальністю та ширшою боротьбою за суспільну суб'єктність.

¹ Зокрема, ці висновки отримані в межах дослідницького проекту О. Куценко "Civic activism as a driving force of deliberative democracy: Ukrainian experience", який реалізовано за підтримки Берлінського Фонду Альберта Айнштайна (Einstein Foundation Berlin) у 2023–2025 роках.

Методологічна адаптація: між науковою доброчесністю та операційною релевантністю

Якщо інституційне виживання стосувалося збереження самої дисципліни, то методологічна адаптація стала полем битви за збереження її наукової легітимності, яка опинилася між викликами операційної ефективності та дисциплінарної автономії. Саме в цій сфері дилема «гібридного знання» проявляється найгостріше: нагальна потреба в оперативних і релевантних даних у суспільстві під час війни вступає в суперечність із канонами методологічної строгості, валідності та репрезентативності.

Виклики кількісним методам: проблема репрезентативності

Війна завдала серйозного удару по класичних методах опитування (Paniotto, 2024; Volosevych, 2024; Sereda, Mikheeva, 2025). Масова міграція, окупація територій і ризики для інтерв'юєрів зробили традиційні поквартирні опитування практично неможливими. Основна методологія змістилася в бік телефонних опитувань (CATI) з використанням випадкової генерації мобільних номерів. Проте такі опитування систематично лишають поза увагою мешканців окупованих територій, біженців за кордоном і військових на передовій. Для врахування цих викривлень провідні українські методологи, зокрема Володимир Паніотто (Paniotto, 2022; 2024), пропонують застосовувати підхід *Total Survey Error*. Водночас, як визначає В. Паніотто, окрім формальної похибки вибірки, виникають системні викривлення через виключення цілих соціальних груп. Таким чином, рішення про те, кого включати до вибірки, а кого — ні, набуває політичного значення.

Попри обмеження, Київський міжнародний інститут соціології оцінює, що такі опитування залишаються репрезентативними для 90–94% дорослого населення на підконтрольних уряду територіях, хоча і з певними відхиленнями (Paniotto, 2024). Для дослідження важкодоступних груп українські центри дедалі частіше використовують комбіновані методи. Наприклад, у вивченні біженців застосовують онлайн-опитування (CAWI), в яких використовують інноваційні підходи до вибірки — зокрема, розсилка запрошень до участі в опитуванні мобільним абонентам, які перебувають у роумінгу за кордоном (Volosevych, 2024).

Якість даних також формується під впливом «соціокультурної домінанти» патріотизму (Dembitskyi, 2024). З одного боку, це проявляється у феномені соціально бажаних відповідей — громадяни дають такі відповіді, які вважають «правильними». З іншого — правові обмеження, зокрема криміналізація заперечення російської агресії, звужують спектр допустимих запитань і відповідей. Це створює дилему для соціологів: або ставити «чутливі» запитання й ризикувати як викривленням даних, так і звинуваченням в підриві національної єдності, або ж вдаватися до самоцензури інструментарію. Таким чином, методологічна практика втілює напруження між владою і знанням, яке постулював Мішель Фуко (Foucault, 1972).

Практики рефлексійності в якісній соціології

За умов, коли кількісні дані не можуть повністю охопити людський досвід війни, значно зросла роль якісних досліджень. Наративні інтерв'ю, усна історія та етнографічні спостереження стали ключовими інструментами для розуміння того, як люди переживають травму, адаптуються до нових умов та формують нові соціальні зв'язки.

Якісна соціологія, однак, стикається з викликом радикальної рефлексійності — необхідністю усвідомлювати вплив особистого досвіду дослідника на вибір теми, формулювання запитань і тлумачення результатів. Війна стирає межу між дослідником і полем¹. У ситуації війни український соціолог вже не є нейтральним спостерігачем, а діє в позиції «залученого суб'єкта», що ставить під сумнів саму можливість об'єктивованого знання (Bourdieu, 2003; Haraway, 1988).

Коли життєвий світ респондентів визначається досвідом окупації та насильства — як у проєктах зі збирання усних історій в Бучі чи Маріуполі (наприклад, *The Reckoning Project* або архіви *Museum of Civilian Voices*²) — виникають глибокі етичні дилеми. Принцип «не нашкодь» перетворюється на абсолютний імператив, який вимагає переходу до ситуативної, емпатійної етики дослідження, де добробут респондента важить більше, ніж повнота або достовірність даних (Herman, 1992; Guillemin, Gillam, 2004).

Фізичний доступ до «поля» — особливо на окупованих територіях та територіях, наближених до бойових дій — практично неможливий і становить реальну загрозу для життя дослідників. Тому вивчення життя під окупацією здійснюється або дистанційно, або ретроспективно. Навіть у прифронтових зонах соціологічна робота пов'язана з високими ризиками. Проте існують приклади сміливих польових досліджень у таких умовах (Рейтинг, 2022; Zaiets, 2023).

Для дослідників, що вимушено опинилися за кордоном, виникає інша проблема: ризик втрати епістемологічного зв'язку з польовим контекстом. Їхні дослідження можуть сприйматися як «зовнішній погляд», позбавлений легіти-

¹ Яскравим прикладом такої трансверсивності суб'єкта та об'єкта дослідження є збірка соціологічних нарисів щодо особистого досвіду переживання початку повномасштабної війни у 2022 році українськими дослідниками, підготовлена та видана за редакцією Тетяни Костюченко і Тамари Марценюк (Kostiuchenko, Martsenyuk, 2024).

² Проєкт *The Reckoning Project* — це спільна ініціатива, започаткована у 2022 році. Її мета — збирати, верифікувати та готувати свідчення про воєнні злочини, скоєні під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну, для подальшого використання у процесах міжнародного кримінального правосуддя. Особлива увага в проєкті приділяється усній історії як юридичному та етичному інструменту: журналістські та громадянські свідчення трансформуються у матеріали для притягнення до відповідальності. Свідчення включають докладні інтерв'ю з очевидцями й тими, хто вижив у містах, таких як Буча і Маріуполь (*The Reckoning Project, s.a.*). *The Museum of Civilian Voices* — це цифрова ініціатива зі збереження пам'яті, створена у 2022 році Фондом Ріната Ахметова з метою зберегти та поширити особисті свідчення мешканців українських міст, постраждалих від війни. У рамках проєкту зібрано тисячі історій з усієї України. Архів виконує функцію як історичного джерела, так і інструменту суспільного зцілення, надаючи голос людям, чиє життя було зруйноване війною. Історії доступні онлайн у різних форматах і призначені для використання дослідниками, освітянами та громадськими організаціями (*The Museum, s.a.*).

мності в очах тих, хто залишився в Україні. Це зумовлює потребу в етичній чутливості та побудові довіри навіть у дистанційних формах дослідження.

Цифрова етнографія як інструмент воєнної соціології

Значну роль під час війни почала відігравати цифрова етнографія. Аналіз соціальних мереж, телеграм-каналів та інших онлайн-платформ став важливим джерелом даних про громадські настрої, інформаційну війну та самоорганізацію громадянського суспільства. Проєкти *VoxCheck* (<https://voxcheck.voxukraine.org/index.html>) та *Детектор медіа* (<https://detector.media/category/monitoring/>) здійснюють систематичний моніторинг російських та проросійських Telegram-каналів, Facebook-груп і Viber-чатів, застосовуючи контент- і дискурс-аналіз для виявлення ключових дезінформаційних кампаній.

Такі ініціативи, як *Repair Together* (що організує «толоки-рейви» через Instagram — <https://www.instagram.com/repair.together>), або волонтерські групи на Сумщині та в Миколаєві, здебільшого функціонують у цифровому просторі. Аналізуючи їхні публічні сторінки та внутрішні комунікації, дослідники вивчають формування колективної ідентичності, стратегії мобілізації та вплив онлайн-діяльності на офлайн-реальність — від логістики до відбудови будинків.

Ці приклади свідчать, що цифрова етнографія стала незамінним інструментом для соціологів, який допомагає бачити «тут і тепер», як українське суспільство спілкується, адаптується, чинить опір і мобілізується в ситуації війни.

Таким чином, методологічна адаптація за умов війни — це не просто технічний пошук нових інструментів, а глибокий інтелектуальний процес, що виявляє межі універсалізму західних методологічних стандартів. Українська соціологія в обставинах війни змушена формувати власну рефлексійну норму, де наукова доброчесність поєднується з моральною відповідальністю, а епістемологічна чутливість — з операційною ефективністю. Це вимагає не лише емпіричної адаптації, а й постколоніального перегляду уявлень про те, що вважається «науково нормальним» (Bhambra, 2014; Said, 1978).

Теоретичні переорієнтації та епістемологічні зсуви

Війна поставила перед соціологією радикальний епістемологічний виклик, оголивши обмеженість традиційних теоретичних рамок, зокрема парадигми «пострадянської транзитології». Відтак постала потреба у ґрунтовному переосмисленні самої логіки теоретизування та в пошуку нової мови для опису соціальної реальності, що виникла внаслідок повномасштабної агресії. Цей процес можна простежити у п'яти взаємопов'язаних напрямках.

1. *Рефлексійна рецентрація національного рівня в мультискалярній оптиці.* Повномасштабна російсько-українська війна поставила перед соціологією завдання, що не зводиться до технічного розширення методів: ідеться про переосмислення **одиночі аналізу**. За умов, коли екзистенційна мета російської

агресії полягає в дезінтеграції та знищенні української державності, національний рівень не можна відсунути на периферію — саме в ньому замикаються контури оборони, правопорядку, координації ресурсів і політик згуртування. Водночас війна радикально підсилила транснаціональні потоки й поля (міграція та діаспорні мережі, міжнародна допомога, платформи й алгоритми), а також висвітила локальні механізми спроможності громад. Тому адекватна теоретична рамка — це **рефлексійне центрування національної рамки соціологічних досліджень у мультискалярному дизайні**, що інтегрує національне, над-/транснаціональне й субнаціональне без взаємного редукаціонізму. Такий підхід узгоджується з глобальною лінією інтернаціоналізації науки, яка не заперечує національні школи, а покладається на «силу в різноманітті».

Операціоналізація цієї рамки передбачає **якірні індикатори стійкості** на національному рівні (суспільне згуртування, довіра до інституцій, громадянська ефективність, потенціал мобілізації, зокрема волонтерства й ТрО, безперервність критичної інфраструктури, інформаційна безпека), що вбудовуються у контури (а) над-/транснаціональних впливів (внесок діаспори й донорів, трансфер експертизи, медіа-екології платформ) та (б) локальних практик (муніципальні архітектури взаємодопомоги; «мезоінституції» — школи, лікарні, місцеві медіа — як вузли буферизації ризиків). Для соціологів методологічно це вимагає зв'язування оншорних і офшорних вибірок, *multi-sided* якісної роботи в Україні та країнах прийому, панельних схем для мобільних груп та обережного використання цифрових слідів із дотриманням етичних стандартів і захисту даних. Так вибудовується **цілісна діагностика** всеохопного згуртування ресурсів, необхідного для відвернення сценарію втрати державності.

Порівняльна перспектива тут не означає механічного перенесення чужих моделей. Зокрема, ізраїльський корпус досліджень конфлікту не може слугувати прямою матрицею через іншу природу протистояння та інституційні відмінності. Продуктивнішою є *контекстуалізована компаративістика*, яка виходить з унікальності українського досвіду *надзвичайності* — визначення за аналітичною лінією Сергія Макеева (Симончук, 2025: сс. 123–314) — і чутливо розрізняє нормативні горизонти оборони та умови можливості демократичної деліберативності.

2. *Переорієнтація на «теорію з даних»*. За нових умов акцент зміщується з абстрактних універсальних моделей до рівня *grounded theory* — теорій середнього рівня, побудованих індуктивно на підставі емпіричного спостереження. Показовими є розробки Інституту соціології НАН України, зокрема концепти «одомашнення винятковості» як нової нормальності в ситуації надзвичайності (Макеев) (Макеев, 2022; Головаха, Макеев, 2022: с. 20) та «рутинізації ризику» (Шульга, 2022). Вони відображають еволюцію теоретичного мислення від структурних до феноменологічних й процесуальних підходів, у яких війна постає як тригер повсякденної адаптації, а не лише як кризовий виняток.

3. *Теоретизація стійкості*. Україна стала унікальним кейсом для вивчення соціальної, культурної та демократичної стійкості, яка концептуалізується у трьох вимірах: інституційному, соціокультурному та агентному (Kutsenko, 2025). Довготривалий національний моніторинг демонструє, що стійкість укра-

їнського суспільства — це результат глибоких ціннісних трансформацій і «вибореної здатності до дії», що накопичувалася десятиліттями (Головаха, 2023; КМІС, 2022; Рейтинг, 2023; Круглий стіл, 2024: сс. 189–192). Війна активізувала цей потенціал: волонтерські рухи постали як форма «децентралізованого врядування» (Stepanenko, Stewart, 2025), а «дрімотні» в минулому горизонтальні мережі соціального капіталу були швидко мобілізовані після початку повномасштабного вторгнення (Zarembo, Martin, 2023).

Таким чином, українською соціологією здійснено теоретичний зсув від пояснень через зовнішні умови до акценту на внутрішніх потенціях суспільства — довготривалій «накопиченій здатності до дії», вкоріненій у практиках взаємодопомоги, мережевої мобілізації, горизонтального врядування.

4. *Реконфігурація ідеї нації та солідарності.* Повномасштабна війна активізувала громадянську (політичну) модель нації, узаasadнену на цінностях і колективному спротиві. Соціологічні дослідження фіксують трансформацію: від фрагментованої ідентичності до консолідованої суб'єктності (Golovakha et al., 2023; Razumkov Centre, 2023). Водночас, згідно з висновками Євгена Головахи, ця солідарність не є стійкою (Круглий стіл, 2024: сс. 167–168): якщо перший період повномасштабного вторгнення був позначений переважанням сутнісної солідарності, то вже у 2024 році моніторинг Інституту соціології НАН України засвідчує падіння «вертикальної солідарності» (довіри до влади) і, за визначенням Сергія Дембіцького, повернення до рівнів звичного соціально-політичного негативізму (Круглий стіл, 2024: сс. 172–176). Спостерігаються нові лінії напруження: між цивільними й військовими, тими, хто залишився, й тими, хто виїхав, між класами — що зумовлюється, за визначенням Олени Симончук, насамперед питаннями мобілізації на військову службу та соціальної нерівності (Круглий стіл, 2024: сс. 185–189). А унікальна солідарність, що виникла у 2022-му, не є самодостатньою (за висновком Олени Злобіної) (Круглий стіл, 2024: сс. 189–192). Вона може руйнуватися під тиском втоми, недовіри до інституцій, відчуття несправедливості та нових ліній розколу, зумовлених війною.

5. *Деколоніальний поворот.* Війна каталізувала відмову від уніфікованих «пострадянських» схем і привела до впровадження постколоніального підходу в соціологію. Україна дедалі частіше концептуалізується як суб'єкт деколонізації, що виривається з орбіти російської імперської влади. Теоретичні тексти (Куценко, Горбачик, 2015; Snyder, 2022; Riabchuk, 2022; Channell-Justice, 2022; Kutsenko, 2023; Korablyova, 2023; Kakolewski et al. 2024; Gaufman, Tsygankov, 2024) підкреслюють важливість історичної перспективи, акцентуючи роль імперського ресентименту як рушія насильства.

Постколоніальна теорія також надає інтерпретаційну рамку для розуміння геноцидних практик російської армії як вияву імперського ресентименту. Останні дослідження пропонують зсув фокусу з «травми імперії» на емансипативний потенціал деколоніальної боротьби, зокрема через гендерну перспективу (Phillips, Martsenyuk, 2023).

У цьому контексті стійкість соціології — це не лише здатність витримувати тиск, а й здатність продукувати нові смисли та структури дії. Теоретична ево-

люція української соціології за умов війни свідчить про її трансформацію з периферійного статусу у повноцінного учасника глобальної академічної розмови. Її внесок полягає в артикуляції складних форм суб'єктності, опору, солідарності й виживання в екстремальних умовах, що становить значний евристичний ресурс для глобальної соціальної теорії.

Висновки

Повномасштабна війна поставила українську соціологію перед безпрецедентним епістемологічним випробуванням, яке не лише дестабілізувало установлені теоретичні парадигми, а й актуалізувало необхідність їх радикального перегляду. Парадигма «пострадянської транзитології», яка донедавна залишалася інерційним фоном багатьох дослідницьких підходів, виявила свою непридатність для аналізу ситуації, що супроводжується системним насильством, масовим спротивом, глибокими ціннісними зрушеннями та деколонізаційними процесами.

Водночас війна відкрила можливості для формування нових дослідницьких горизонтів. На зміну універсалістським моделям прийшло чутливе до контексту, індуктивне знання, яке народжується з досвіду опору, солідарності, рутинізованого ризику й адаптації. Дослідники не лише документують реальність, а й беруть участь у її творенні — через концептуалізацію нових форм суб'єктності, горизонтального врядування, соціальної стійкості та деколоніального звільнення. Ця трансформація є не лише реакцією на катастрофу, а й прикладом адаптивного інтелектуального прориву в умовах крайньої турбулентності.

Разом з тим, стрімкий розвиток української соціології супроводжується суттєвими ризиками. По-перше, це інституційне виснаження та кадровий відплив, що загрожує втратою тяглості наукових шкіл. По-друге, зростає фрагментація академічного поля: між університетською, прикладною, незалежною та громадською соціологією поглиблюється прірва. По-третє, за критичних умов війни зростає загроза інструменталізації соціології — як з боку політичних акторів, так і з боку донорських структур, які можуть нав'язувати зовнішні дослідницькі порядки денні.

Додаткові виклики становлять методологічні компроміси: обмежений доступ до територій, уразливих груп чи глибинних практик породжує ризик емпіричного мінімалізму. Фінансова залежність від міжнародних грантів ускладнює формування автономних, критичних дослідницьких програм. Нарешті, існує небезпека втрати дослідницького темпу у поствоєнний період — коли енергія мобілізації не набуде інституційного закріплення, а інновації не стануть новою нормою.

Тим часом, українська соціологія перестає бути «периферійною» й дедалі активніше інтервеніє до глобального академічного поля — як носій унікального досвіду дослідження соціальних процесів за надзвичайних обставин. Цей досвід має ширший евристичний потенціал: він допомагає переосмислити, як наука може функціонувати за умов дестабілізації, як адаптуються дослідницькі

практики в ситуації невизначеності та як академічне знання може слугувати не лише діагностикою, а й засобом солідарності, легітимації та емансипації.

Українська соціологія сьогодні — це соціологія дії: гібридна форма знання, що одночасно інтерпретує, документує й мобілізує. Вона функціонує у триєдиній логіці — як засіб розуміння, як механізм солідарності та як інструмент суб'єктивації. Але саме тому її майбутнє потребує не лише зовнішнього визнання, а й внутрішнього переосмислення: через критичну рефлексію, інституційну підтримку й етичну доброчесність.

Джерела / References

Bafoil, D. (2016). Durkheim contre Treitschke, Weber et le nationalisme. *Raisons politiques*, 62(2), 7–26.

Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. Cambridge University Press.

Bhambra, G. K. (2014). *Connected sociologies*. Bloomsbury Academic.

Bourdieu, P. (1962). *The Algerians* (A.C.M. Ross (Trans.); Preface by R. Aron). Boston: Beacon Press.

Bourdieu, P. (1984). *Homo academicus*. Polity Press.

Bourdieu, P. (2003). *Science of science and reflexivity*. Polity Press.

Bourdieu, P., Sayad, A. (2020 [1963]). *Uprooting: The crisis of traditional agriculture in Algeria* (P.A. Silverstein (Ed.); S. Emanuel (Trans.); Foreword by L. Wacquant). Cambridge, UK; Medford, MA: Polity Press.

Bringa, T. (1995). *Being Muslim the Bosnian way: Identity and community in a central Bosnian village*. Princeton University Press.

Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press.

Burawoy, M. (2005). For public sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4–28. <https://doi.org/10.1177/000312240507000102>

Channell-Justice, E. (2023). Decolonizing knowledge and war in Ukraine. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 24(2), 275–285. <https://doi.org/10.1353/kri.2023.0022>

Costas, J., Prokhorova, A., Stepanenko, V., Sudyn, D., Yermolenko, V., Zarembo-Kosovych, H. (2024). Academic activism in time of war: Voices from Ukraine. *Organization*, 32(5), 760–771. <https://doi.org/10.1177/13505084241284487>

Dembitskyi, S. (2024). Surveys in Ukraine in the context of the Russian full-scale invasion: Organizational problems and methodological challenges. *Ukrainian Sociological Digest #6: Exploring the Possibilities of Sociological Surveys in Wartime Ukraine*, 13–14. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000675216>

Durkheim, É. (1915). “Germany Above All”: German mentality and war (J.S. (Trans.)). Paris: A. Colin. Retrieved from: <https://cudl.colorado.edu/MediaManager/srvr?mediafile=MISC%2FUCB OULDERCB1-58-NA%2F1508%2F173514135.pdf>

Foucault, M. (1972). *Archaeology of knowledge*. Pantheon Books.

Gallup, G. (2022 [1944]). How important is public opinion in time of war? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 173–178. Retrieved from: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/15.pdf>

Gaufman, E., Tsygankov, A. (Eds.). (2024). *Memory, identity, and conflict in postcolonial Europe: Ukraine and beyond*. Palgrave Macmillan.

Golovakha, Ye., Dembitskyi, S. (Eds.). (2024). *Ukrainian Society in the Conditions of War. Year 2024*. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Головаха, Є. (ред.), Дембіцький, С. (ред.). (2024). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024*. Київ: Інститут соціології НАН України.]

Golovakha, Ye., Ivashchenko-Stadnik, K., Mikheieva, O., Sereda, V. (2023). From patronalism to civic belonging: The changing dynamics of the national-civic identity in Ukraine. In: B. Madlovics, B. Magyar (Eds.), *Ukraine's patronal democracy and the Russian invasion. The Russia-Ukraine War*. Vol. 1. CEU Press. Retrieved from: <https://ceupress.com/sites/ceupress.ceu.edu/files/9789633866641.pdf>

Golovakha, Ye., Makeiev, S. (Eds.). (2022). *Ukrainian Society in the Conditions of War*. 2022. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Головаха, Є. (ред.), Макеев, С. (ред.). (2022). *Українське суспільство в умовах війни*. 2022. Київ: Інститут соціології НАН України.]

Golovakha, Ye., Makeiev, S. (Eds.). (2023). *Ukrainian Society in the Conditions of War. Year 2023*. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Головаха, Є. (ред.), Макеев, С. (ред.). (2023). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023*. Київ: Інститут соціології НАН України.]

Guillemin, M., Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and «ethically important moments» in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280.

Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.

Hashimoto, A. (2015). *The long defeat: Cultural trauma, memory, and identity in Japan*. Oxford University Press.

Herman, J.L. (1992). *Trauma and recovery*. Basic Books / Hachette Book Group.

Jasanoff, S. (2012). Fields and fallows: A political history of STS. In: U. Felt et al. (Eds.), *The handbook of science and technology studies* (pp. 259–287). MIT Press.

Kakolewski, I., Portnow, A., Nowak, A., Bruski, J., Riabczuk, M. (2024). Colonialism and imperialism as methodological instruments: Research on the history of the First Polish Republic, Poland and Ukraine. In: O. Avramchuk (Ed.), *Polska i Ukraina: refleksje o przeszłości i wizje przyszłości* (pp. 95–136). Ukrainische Freie Universitat.

Kaldor, M. (2012). *New and old wars* (3rd ed.). Polity Press.

Kalyvas, S.N. (2006). *The logic of violence in civil war*. Cambridge University Press.

Karsenti, B. (2018). Durkheim, Germany, War, Europe. In: *Sociologie et sociétés* (Eng. edn.). Retrieved from: <https://www.erudit.org/en/journals/sst/2018-v22-n2-sst04489/1058556ar.pdf>

KIIS. (2022). Feeling of belonging to the national resistance against the enemy. *Kyiv International Institute of Sociology. Press Releases and Reports* (9.11.2022). Retrieved from: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1158&page=1> [=KMIC. (2022). Відчуття належності до національного опору ворогу. Київський Міжнародний Інститут соціології. Пресрелізи та звіти (9.11.2022).]

Korablyova, V. (2023). Why is Ukraine important? Challenging the colonial and Cold War legacies in European social sciences. *Soziologie*, 52(3), 309–355.

Kutsenko, O. (2023). Power of freedom and activism: Ukrainian alternative to militant authoritarianism. XX ISA World Congress of Sociology, Melbourne, Australia [Book of Abstracts] (p. 415).

Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: Navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177>

Kutsenko, O., Babenko, S. (2024). The power of Ukrainian sociology in post-USSR transformations and Russia's war in Ukraine. In: B. Roncevic, T. Besednjak Valič (Eds.), *Sociology and Post-Socialist Transformations in Eastern Europe* (pp. 437–461). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-65556-2_22

Kutsenko, O., Gorbachyk, A. (2015). Post-imperial regions: Associated dependence in the development of Eastern Europe. In: O. Shkaratan, V. Leksin, G. Yastrebov (Eds.), *Russia as a Civilization: Materials for Reflection* (part 11, pp. 441–464). Mir Rossii Publishing House. [=Куценко, О., Горбачик, А. (2015). Постимперские регионы: ассоциированная зависимость в развитии Восточной Европы. В: О. Шкаратан (ред.), В. Лексин (ред.), Г. Ястребов (ред.), *Россия как цивилизация: Материалы для размышлений* (ч. 11, сс. 441–464). Издательство «Мир России».]

Kwon, H. (2008). *Ghosts of War in Vietnam*. Cambridge University Press.

Levy, Y. (2012). *Israel's Death Hierarchy: Casualty Aversion in a Militarized Democracy*. New York University Press.

Makeiev, S. (2022a). Classics of German and world sociology in the First World War. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 162–171. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.162> [=Макеев, С. (2022a). Класики німецької та світової соціології у Першій світовій війні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 162–171.]

Makeiev, S. (2022b). Institutional landscape of the state of war. In: Ye. Golovakha, S. Makeyev (Eds.), *Ukrainian Society in the Conditions of War*. 2022. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Макеев, С. (2022b). Інституційний ландшафт воєнного стану. В: Головаха (ред.), Є., Макеев, С. (ред.), *Українське суспільство в умовах війни*. 2022. Київ: Інститут соціології НАН України.]

Makeiev, S. (2023). Apologetics of culture as an apologetics of war: The case of Werner Sombart. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 42–55. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.01.042> [=Макеев, С. (2023). Апологетика культури як апологетика війни: випадок Вернера Зомбарта. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 42–55.]

Malešević, S. (2017). *The Rise of Organised Brutality: A Historical Sociology of Violence*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316155332>

Mann, M. (2005). *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge University Press.

Martsenyuk, T., Kostyuchenko, T. (Eds.). (2024). *Russia's War in Ukraine: Personal Experiences of Scholars*. Ibidem Press.

Paniotto, V. (2022). Challenges of surveys in Ukraine in the conditions of war. In: *KIIS Press Releases and Reports*. Retrieved from: <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1137&page=3>

Paniotto, V. (2024). Methods for data quality assessment in wartime surveys in Ukraine. *Ukrainian Sociological Digest #6: Exploring the Possibilities of Sociological Surveys in Wartime Ukraine*, 9–13. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000675216>

Paniotto, V., Grushetsky, A. (2025). War and the transformation of Ukrainian society (2022–23). In: *Empirical evidence*. (Soviet and Post-Soviet Politics and Society) Vol. 275. Ibidem Press.

Pearlman, W. (2017). *We crossed a bridge and it trembled: Voices from Syria*. HarperCollins.

Petersen, R.D. (2002). *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*. Cambridge University Press.

Phillips, S.D., Martsenyuk, T. (2023). Women's agency and resistance in Russia's war on Ukraine: From victim of the war to prominent force. *Women's Studies International Forum*, 98. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102731>

Rating. (2022). Legal protection of victims of Russia's war crimes (December 23–26, 2022). *Sociological Group Rating. Press Releases* (15.02.2023). Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html [=Рейтинг. (2022). Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів росії (23–26 грудня 2022). *Rating group. Пресрелізи* (15.02.2023).]

Rating. (2023). Ukraine's resilience formula: The essential components during war and the post-war period (June 6–11, 2023). *Sociological Group Rating. Press Releases and Reports* (27.06.2023). Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html [=Рейтинг. (2023). Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період (6–11 червня 2023). *Rating group. Пресрелізи* (27.06.2023).]

Rating. (2024). Cultural practices and needs for the recovery of the population in de-occupied and frontline communities. *Sociological Group Rating. Releases and Reports* (29.1.2024). Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kulturni_praktiki_ta_potrebi.html [=Рейтинг. (2024). Культурні практики та потреби для відновлення населення у деокупованих та прифронтових громадах. *Rating group. Пресрелізи* (29.1.2024).]

Razumkov Centre. (2023). *Identity of Ukrainian Citizens: Trends of Change* (May, 2023). Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/identity-of-ukrainian-citizens-trends-of-change-may-2023> [=Razumkov Centre. (2023). *Identity of Ukrainian citizens: Trends of change* (May, 2023).]

- Riabchuk, M. (2022). Russia's war on Ukraine as a colonial war. *New Eastern Europe*, 3–4. Retrieved from: <https://neweasterneurope.eu/2022/07/15/russias-war-on-ukraine-as-a-colonial-war>
- Round Table “Solidarity of Ukrainian society in the war and prospects for preserving the solidary social potential”. (2024). *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4. Retrieved from: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-4/10.pdf> [=Круглий стіл «Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу» (2024). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 165–206.]
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Schmid, U., Myshlovskaya, O. (Eds.). (2019). *Regionalism without Regions: Reconceptualizing Ukraine's Heterogeneity*. Central European University Press.
- Sereda, V., Mikheieva, O. (2025). How (not) to study a war-affected society: Challenges of knowledge production in Ukraine and elsewhere. *Nationalities Papers*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/nps.2024.56>
- Shulga, O. (2022). When violence becomes commonplace. *Dzerkalo Tyzhnia*, February 12. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/internal/rutinizatsiya-nebezpeki-po-ukrajinskomu-vid-epidemij-do-vijni.html> [=Шульга, О. (2022). Коли насильство стає звичним. *Дзеркало тижня*, 12 лютого.]
- Simonchuk, O. (Ed.). (2025). *Sociology of Sergii Makeiev: Structural orders and exceptionality*. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Симончук, О. (ред.). (2025). *Соціологія Сергія Макеєва: структурні порядки і надзвичайності*. Київ: Інститут соціології НАН України.]
- Snyder, T. (2022). The war in Ukraine is a colonial war. *The New Yorker*, April 28. Retrieved from: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>
- Stepanenko, V., Batayeva, K. (Eds.). (2023). *History of Ukrainian Sociology. XIX–XXI: Study Guide*. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Степаненко, В. (ред.), Батаєва, К. (ред.). (2023). *Історія української соціології. XIX–XXI: навчальний посібник*. Київ: Інститут соціології НАН України.]
- Stepanenko, V., Stewart, S. (2025). ‘Who, if not us?’: Civic activism and defense in wartime Ukraine. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 152–168. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>
- Swedlow, B. (2007). Scientizing and politicizing policy and politics: What studies of science-based policy advice tell us about scientific advice. *Science and Public Policy*, 34(10), 641–648. <https://doi.org/10.3152/030234207X264036>
- The Museum of Civilian Voices by Rinat Akhmetov Foundation. (s.a.). *The Museum of Civilian Voices*. Retrieved from: <https://civilvoicesmuseum.org/en>
- The Reckoning Project. (s.a.). *The Reckoning Project: Ukraine testifies*. Retrieved from: <https://www.thereckoningproject.com/media>
- Volosevych, I. (2024). Conducting surveys during wartime: A personal reflection. *Ukrainian Sociological Digest #6: Exploring the Possibilities of Sociological Surveys in Wartime Ukraine*, 5–8. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000675216>
- Wedeen, L. (1999). *Ambiguities of domination: Politics, rhetoric, and symbols in contemporary Syria*. University of Chicago Press.
- Wedeen, L. (2019). *Authoritarian apprehensions: Ideology, judgment, and mourning in Syria*. University of Chicago Press.
- Zaiets, D. (2023). Kharkiv's shattered landscapes: Observations from the front line of the war in Ukraine. *European Societies*, 26(2), 178–202. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2180152>
- Zarembo, K., Martin, E. (2023). Civil society and sense of community in Ukraine: From dormancy to action. *European Societies*, 26(2), 203–229. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2185652>

Отримано / Received 09.08.2025

Прийнято до друку після рецензування /

Accepted for publication after review 17.09.2025

Опубліковано / Published 28.11.2025

ОЛЬГА КУЦЕНКО

Руйнування меж: як війна переозначає соціологів і соціологію

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року стало радикальним екзистенційним викликом не лише для українського суспільства, а й для української соціології як наукової дисципліни. Стаття аналізує, як війна руйнує традиційні межі між академією та суспільством, дослідником і учасником, нейтральністю і залученістю, теорією і дією. У фокусі — потрійна криза соціології: інституційна, епістемологічна та етична. Спираючись на підходи П'єра Бурдьє, Мішеля Фуко та студій постколоніалізму, стаття пропонує концепцію «гібридного знання» — балансу між науковою строгістю, громадянською відповідальністю та етичним залученням. Проаналізовано адаптацію академічних інституцій до умов війни, зміни у дослідницькій програмі, методологічні компроміси, а також посилення публічної й соціальної ролі соціолога. Показано, що війна пришвидшила деколоніальний поворот, актуалізувала транснаціональний вимір досліджень і відкрила простір для нової мови опису української реальності. Українська соціологія постає як соціологія дії — знання, що чинить опір, документує трагедію та підтримує колективну суб'єктність за часів катастрофи.

Ключові слова: соціологія війни; гібридне знання; епістемологічна криза; постколоніальна перспектива; соціальна стійкість; академічна залученість; українська соціологія

OLGA KUTSENKO

Breaking the boundaries: How war redefines the sociologist and sociology (case of Ukraine)

Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 posed an existential challenge not only to Ukrainian society but also to sociology as a scientific discipline. This article explores how war erases conventional boundaries between academia and society, researcher and participant, neutrality and engagement, theory and action. It focuses on the triple crisis of Ukrainian sociology — institutional, epistemological, and ethical. Drawing on the frameworks of Pierre Bourdieu, Michel Foucault and postcolonialism approach, the article develops the concept of "hybrid knowledge", which balances scientific rigor, civic responsibility, and ethical involvement. It examines the adaptation of academic institutions under wartime conditions, shifts in research agendas, methodological compromises, and the expanding public role of sociologists. The war has accelerated the decolonial turn, foregrounded the transnational dimension of inquiry, and catalyzed the search for a new conceptual language to capture Ukrainian realities. Ukrainian sociology emerges as a sociology of action — a form of knowledge that resists, bears witness, and sustains collective subjectivity amid historical catastrophe.

Keywords: sociology of war; hybrid knowledge; epistemological crisis; postcolonial perspective; social resilience; academic engagement; Ukrainian sociology